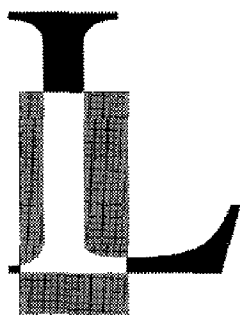

A. RAFANELL / P. VALSALOBRE

«CATALÀ» I «VALENCIÀ»
AL PRIMER CINCCENTS.
A PROPÒSIT DE DUES EDICIONS
DE *L'SPILL DE LA VIDA RELIGIOSA*

A Gustau Font Pi, cansats.

a història de la llengua catalana ha experimentat en els últims temps uns avanços notables. Mai com ara s'havien definit amb tanta claredat les línies mestres que l'haurien de guiar, i també els buits que encara queden per omplir. Perquè, si bé és cert que s'ha aconseguit establir al voltant seu una àrea de coneixement sòlida i caracteritzada, no ho és menys que ens trobem lluny de poder dir que tot ha estat fet, que tot ha estat explicat. Els grans noms de la nostra historiografia lingüística i cultural porten a pensar massa sovint en una feina ja culminada. Un pot tenir la impressió que, després de tot, regirar les interioritats del passat de l'idioma no és sinó una redundància, una redundància menor. Vistes així les coses, fer la història del català no aspiraria a res més que a refer la història del català. Seria com bellugar el mobiliari de l'idioma vell per tornar-lo a col·locar allà on era. I no. O creiem que no ben bé. El camí que s'ha seguit fins ara ha donat uns resultats densos, evidents. Amb tot, hi ha un munt de mals endreços que avui encara esperen el peritatge del filòleg. Potser en la majoria dels casos només es tracta d'unes andròmines aparentment pobres. Però el cas és que hi són, que esperen el rescat i la rehabilitació. Situades en el seu lloc, qui sap si, a part d'ampliar l'habitable de la història, en podran arribar a canviar la fesomia i tot.

El treball que presentem aquí vol descobrir unes petites peces que, el dia que algú les estudiï amb deteniment, és possible que ajudin a interpretar més bé un moment no gaire clarificat de la història lingüística catalanovelenciana. Sabíem, en efecte, que el Cinccents –i més en concret el primer Cinccents– representava un canvi d'expectatives per al català literari. No ens volem entretenir, ara, en un tema que ja s'ha fressat prou. Recordem, de passada, que les noves constriccions sociopolítiques van propiciar un tal canvi. Però que també hi va ajudar una diguem-ne revolució cultural, que va alterar la relació dels moderns amb la seva tradició vernaclea. Per a les formulacions cultes de l'idioma, aquest factor va resultar decisiu. El català, la *scripta* catalanovelenciana, abandona el format medieval i s'adequa a un de nou, més dúctil i versemblant. Per dir-ho ràpidament: el «lemosí» de Lulll cedeix el pas a la «llengua valenciana» de mossèn Joan Malbech, àlies Bonllavi. Beatrice Schmid n'ha donat compte en un dels estudis d'història de la llengua catalana més importants d'aquests últims anys (Schmid 1988). Les conclusions a què arriba són segures.

Tanmateix, potser no s'ha posat prou de relleu un fet complementari. Paral·lel al canvi en el patró idiomàtic escrit, paral·lel també al canvi d'adscripció local que assignarà als lletrats del xvi un o altre tint onomàstic, es produeix un canvi material que no farà sinó reforçar tota una sèrie de canvis concurrents; de fet, que no farà sinó precedir-los i condicionar-los. Ens referim a la modificació radical que, des de l'últim terç del xv, experimenta el món de la transmissió de l'alta cultura. La irrupció de la impremta comportarà, a mitjà termini, també això: una nova visió del passat lingüístic, un nou perspectivisme filològic. Ho hem dit en una altra banda (Rafanell 1999: 78-79), i ho volem subratllar aquí sumaríssimament. En el pas del Quatrecent al Cinccents, no és que la llengua –que la llengua viva, “natural”– canviï de cop i volta; ni tan sols que acceleri unes potencialitats de canvi que li són consubstancials. Amb l'entrada del català a l'època moderna, no pas l'idioma, sinó l'actitud d'uns pocs individus sobre el seu idioma de cultura és el que es reactivarà amb un vigor insòlit. Ni que sigui perquè, com apunta Eugenio Garin, aleshores «la visione dei tempi nuovi e il loro rapporto con l'antico muta di tono» (1975 [1990: 35]). Confondre un canvi lingüístic genèric amb el «tono» que imprimeixen els cultes al patró que faran servir per a l'escriptura creiem que ha estat una de les grans il·lusions dels sentits de la història lingüística.

Com apuntàvem abans, les dades que aporta Beatrice Schmid a propòsit de les traduccions valencianes del *Blanquerna* lul·lià (1521) i del *Scala Dei* d'Eiximenis (1523) descriuen la materialització d'aquest panorama renovat, o –si ho volem– modernitzat. La concepció mateixa de les dues versions estudiades s'hi prestava. Tant en l'una com en l'altra, es tracta d'uns impresos que contempen la seva font manuscrita allunyada, allunyada uns quants segles en el temps. I, almenys pel que fa al Lulll filtrat pel “tarraconensis” resident a València Joan Malbech, potser allunyada en l'espai i tot. Per a aquest humanista, *actualitzar* volia dir, encara que fos idealment, *apropar*. Ben entès: *apropar*, en la mesura del que li era possible i desitjable, la llengua i les formes als qui hi podien tenir accés.

En el cas que aquí ens ocupa, tocarem un fenomen similar al que executa Malbech i descriu Schmid. Però l'apropament d'un text inicial no es farà, ara, sobre una font remota, sinó sobre una base impresa i pràcticament coetània. Repetim-ho: impresa i coetània. El que separarà, doncs, l'original antic de la seva rèplica moderna no seran pas els escassos catorze anys que transcorreran d'una estampació a l'altra, sinó que serà sobretot la geografia. En propietat, no podrem parlar tant d'una "traducció" com d'una "versió"; d'una versió valenciana d'un text editat de feia poc a Barcelona. ¿Fins a quin punt, però, aquesta versió n'era, de pròpiament *valenciana*?

SOBRE L'*SPILL* DE LA VIDA RELIGIOSA

L'escassa bibliografia disponible sobre l'*Spill de la vida religiosa* és una mostra patent dels desequilibris que hi ha en els estudis de la nostra literatura antiga. Es tracta d'una novel·la relativament extensa, d'una complexitat narrativa considerable, que va veure dues edicions en llengua catalana en els primers decenniis del Cinccents i va tenir una fortuna editorial extraordinària arreu d'Europa, on va ser traduït, i refós, a diverses llengües al llarg de tota l'edat moderna (vegeu Bover 1981). L'*Spill* té, a més, el valor afegit de constituir una mostra de la influència literària de Lull, i un interès encara no prou precisat en la història de la cultura espiritual del país en el pas del xv al xvi. Paradoxalment, és un text poc conegut, inclús entre els estudiosos del gremi, i força menystingut en les nostres històries literàries. Avui ni tan sols en disposem d'una edició crítica i rigorosa a l'abast del públic.¹ Aquestes circumstàncies no deuen ser alienes al fet que la publicació i difusió del text vagi tenir lloc més enllà de la fatídica –per a la nostra tradició d'historiografia literària– data de 1500, tot i que no es pot descartar que la redacció del text original fos duta a terme a finals del segle xv.

Com és sabut, l'*Spill de la vida religiosa* és un tractat d'espiritualitat compost en forma de novel·la al·legòrica que pretén servir d'exemple, d'espill, per a la vida activa i sobretot contemplativa dels religiosos. En l'edició prínceps, la narració es troba emmarcada per un pròleg a l'inici i per una "nota editorial" al final. El pròleg és redactat en un estil i un to completament diversos del de la narració i, sens dubte, és degut a un autor diferent; a més, aquest últim diu explícitament que ignora el nom de l'autor del relat, encara que n'expressarà la condició de religiós. El redactor de la nota editorial de les darreres pàgines deu ser, en fi, diferent dels altres dos, ja que els al·ludeix en tercera persona.

En un altre lloc ja hem efectuat unes reflexions esparses a l'entorn d'aspectes concrets de l'*Spill*, en especial sobre l'autoria i la difusió que va obtenir (Valsalobre 1999). Allà mirem d'oferir una hipòtesi –a partir dels elements que ofereix la lectura del text mateix– que permeti combinar les dades que ens remetent tant a l'orde franciscà com al jerònim, dades tradicionalment vistes com a excloents. Dit molt resumidament,

(1) Només es pot accedir a l'edició divulgativa inclosa a *Novel·les amoroses i morals* (MOLC, 73; pp. 186-306), a cura d'August Bover. L'edició i estudi de l'*Spill de la vida religiosa* va ser objecte de la tesi doctoral d'aquest estudiós (Bover 1983), la qual és en procés de preparació per ser publicada en la col·lecció «Els Nostres Clàssics». El text sencer de l'*Spill* va ser editat també per Llorenç Alcina en la seva tesi de llicenciatura (vegeu Riquer 1964 [1985, IV: 346 n. 2]). No hem tingut ocasió de consultar cap d'aquestes edicions acadèmiques.

la nostra hipòtesi es basa en els arguments següents. D'una banda, recalquem la contradicció entre el que anuncia el pròleg i el que ofereix el relat (vegeu més avall); de l'altra, fem notar la claredat diàfana amb què, a la nota prèvia al colofó, s'expressa l'operació editorial que es va dur a terme amb el text: el responsable de l'edició de Barcelona, sens dubte un altre que l'autor de la novel·la, va partir d'un text manuscrit, més extens, intitulat *Spill de la vida religiosa*, que duia un pròleg on es descrivia una pelegrinació al·legòrica a través de les set cases de les virtuts cardinals i teològals, és a dir l'itinerari de la novel·la prologada. Per raons editorials o d'altra mena, el text original va ser escurçat i, amb la nova extensió, es va abreujar també el periple del protagonista, el qual, de set cases, passarà a visitar-ne només dues (Humilitat i Caritat). Així va passar per les premses de Rosembach l'any 1515, però incorporant el pròleg del text original, el qual continuava al·ludint a un itinerari llarg. La conclusió general que es desprèn de tot plegat és que hem de distingir entre l'autoria del text i la paternitat de l'imprès, distinció que no sempre es té en compte i que, per al cas d'aquesta obra, és fonamental.

Les conclusions particulars que emanen de la lectura atenta de la "nota editorial" són, com a mínim, tres. En primer lloc, el títol pel qual coneixem avui aquest text, *Spill de la vida religiosa*, no pertany, en rigor, a l'obra que va ser impresa, sinó al seu antecedent textual, més llarg. L'autor de la nota editorial proposava *Camí breu per amar a Nostre Senyor*. Tanmateix, aquest no va reeixir en la proposta, i el llibre imprès va aparèixer amb el títol primer.² En segon lloc, la responsabilitat de l'obra estampada tal i com la coneixem ha de ser atribuïda a l'orde dels framenors. Això permet explicar la presència de diversos elements franciscans en els impresos: les xilografies de les portades de les estampacions de Barcelona i de València, l'al·lusió al «beneyt sanct Francès» del colofó valencià, etc. Finalment, en tercer lloc, després de la segona edició en la llengua de l'original, el text, que havia circulat anònimament –que és gairebé tant com dir que era patrimoni de la comunitat–, se'l degué fer seu l'orde de Sant Jeroni, responsable de la traducció al castellà i de les addicions posteriors.³ En algun moment entre 1533 i 1600, algú dins l'orde jerònim va creuar dades de procedència diversa, i l'anònim religiós català de Sant Jeroni a qui era atribuïda l'obra va ser identificat amb fra Miquel Comalada.

Ara bé; establerta la responsabilitat franciscana de la impressió, queda encara una qüestió per dilucidar: ¿qui és l'autor de l'original extens, manuscrit i perdut, el que contenia el camí "no breu", és a dir, pròpiament l'autor de l'*Spill de la vida religiosa*? Les dades internes del text continuen apropant-lo més a l'orde dels framenors que a cap altre.⁴

Com ja hem dit, hi va haver dues estampacions en la llengua de l'original. Al 1515 va aparèixer l'edició prínceps a Barcelona, tutelada per Joan Rosembach. És un volum en 8° (paper: 142x98 mm) de lletra gòtica; signatures *a, b, c, d, e, f, g, h, i, k, l, m, n* i *o*, de 8 ff. cadascuna, i *p* de 7 ff. A la portada, el títol (*Spill dela vi-da religiosa*) i, a sota, una xilografia que representa l'estigmatització de sant Francesc. Se'n poden consultar les descripcions a Aguiló núm. 477, Ribelles II núm. 382 i Palau núm. 321561. Aquest

(2) Tenint això present, podem reprendre les consideracions que va fer en el seu moment, encara que per altres raons, Ramon Miquel i Planas (1915: col. 295), i proposar un títol com *Desitjós* per al text imprès, l'únic que coneixem avui.

(3) S'han descrit fins a dotze edicions en llengua castellana, totes del segle XVI. Ja des de la primera, les dues parts del text original van ser dividides diversament: l'edició de Sevilla 1533 consta de tres parts; a partir de la tercera edició en aquesta llengua, impresa a Toledo, 1536, és dividit en cinc parts, havent ampliat, i diluït, certs passatges; a l'edició de Toledo, 1542, hi ha fins a sis parts, i queda així fixat el text per a les sis edicions castellanes posteriors.

(4) Han estat comentats aspectes diversos que apunten en aquesta direcció: entre d'altres, l'esment que el pròleg fa de l'autor com a «observant religiós» –precisió que remetria a la branca franciscana de l'observança–, el lul·lisme –ferventment defensat al país pels franciscans–, tant literari (vegeu Miquel i Planas 1915, Alcina 1961: 382 i Riquer 1964 [1985, IV: 352]) com místic, contemplatiu (Bover 1985), i la presència d'alguns fragments significatius considerats com a afirmacions típicament franciscanes (López Santidrián 1990: col. 1137).